

Conceptualization of the Word ‘Growth’ from the Perspective of Sahifa Sajjadiyah
Aghdas Mahdidokht¹ | Shahrbanoo Mahini² | Mahmood KamaliZarch³ | Seyedhamid Shamerizi⁴

1. Ph.D. student in Quran and Hadith Sciences, Yazd Branch, Islamic Azad University, Yazd, Iran. E-mail: mahdidokht74@gmail.com
2. Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Quranic and Hadith Sciences, Yazd Branch, Islamic Azad University, Yazd, Iran. E-mail: mahini@iauyazd.ac.ir
3. Assistant Professor, Department of Quranic and Hadith Sciences, Yazd Branch, Islamic Azad University, Yazd, Iran. E-mail: shamerizi@iauyazd.ac.ir
4. Assistant Professor, Department of psychology, Payam Noor University, Teheran, Iran. E-mail: mkzpn503@pnu.ac.ir

Article Info.

Abstract

Article type:

Research Article

Article history:

Received 20 June 2023

Received in revised form 18

July 2023

Accepted 10 September 2023

Published online 22

September 2024

Growth is the supreme goal of man in his worldly life. According to the sources of the holy religion of Islam, such a process is the basis of a desirable life Hereafter. In the prayers of Imam Sajjad (pbuh), growth is discussed in a wide range in all dimensions of human life. The method of data collection in this research is library work, and its scope is the famous Sahifa Sajjadiyah. The research purpose is to detect the semantic features of the growth concept in succession and homonymy, synonymy, and antonymy domains with respect to the context. Considering the purpose of this research, in the light of the teachings of the prayers in Sahifa Sajjadiyah, growth is a transformation and exaltation in the existential structure of man, especially his spirituality. It is conceptualized with the unparalleled lexical eloquence and elaboration of the infallible Imam (pbuh), as a divine gift and an enlightening, true and undisputable benefit leading to guidance. Based on the results of the research, it can be concluded that a mature human being is a person who has been guided through correct motivation, a sound heart, trust in God, obedience to Him, and reliance on divine power. Such a person bases his or her life on the path of truth, the leadership of divine guides, and the guidance of others.

Keywords:

Sahifa Sajjadiyah, Growth,

Guidance, Prayer, emantics,

Conceptual analysis.

Cite this article: Mahdidokht, A., Mahini, S., Shamerizi, S & KamaliZarch, M. (2024). Conceptualization of the Word "Growth" from the Perspective of Sahifa Sajjadiyah. *Journal of Ketab-e Qayyem*, 14(2), 275-297.

<http://doi.org/10.30512/kq.2023.19873.3647>

© The Author(s).

Publisher: Meybod University.

DOI: <http://doi.org/10.30512/kq.2023.19873.3647>

Extended Abstract

Introduction

In this world, every object and creature has a limit, capacity, and size, so it adjusts its existence in accordance with its capabilities. Also, it is these capabilities that determine one’s destiny and future. Growth and maturity are the fruit of human life in this world. Indeed, maturity is the transcendent result of growth. In the light of the divine teachings of revelation and the words of God’s chosen ones, the highest degree of movement towards the maximum capacity, guidance, and potential flourishing of man is achieved. This study aims to detect the semantic components of the word ‘growth’ in the prayers of Imam Sajjad (AS) in the Sahifa Sajjadiyah through analyzing and describing it with regard to its associated words, substitutes, and synonyms. Given the structure of the Sahifa, the words of prayers address all dimensions of human life. The Almighty God is also an addressee of the prayers at all moments, and there are descriptions of growth in every sense.

Methodology

The aim of this research is to identify the meanings of prayers said by Imam Sajjad (peace be upon him). Therefore, in order to understand the semantic components of the word ‘Growth’ in the famous book Sahifa Sajjadiyah, the prayers that include this word (Prayers 5, 16, 20, 23, 25, 26, 28, and 47) were semantically analyzed according to the opinions of translators and commentators. This was done with flashcards prepared from the prayer phrases and their interpretations and explanations. Then, the semantic relationships of the words in the prayers were determined in terms of collocations, synonyms and substitutes in Arabic. Therefore, in certain tables, the word Growth is examined with its accompanying words, and the conceptual load it induces is expressed. Then, the type and degree of connection and correlation of the word and its derivatives are discussed with regard to the context of the prayer phrases.

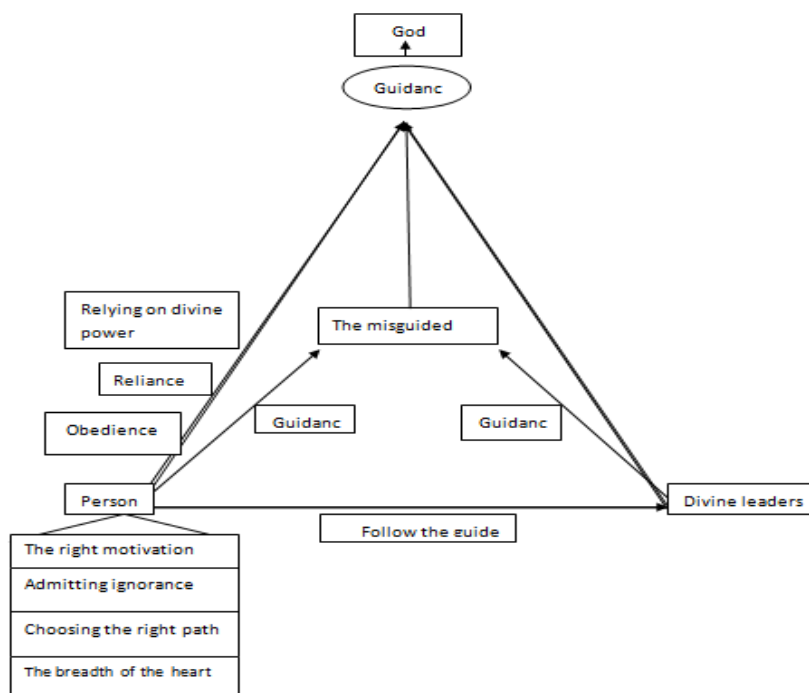

Figure 1. Semantic diagram of the word growth with its cognates.

Findings

The word "Growth" and its derivatives are seen in the prayers 5, 16, 20, 23, 25, 26, 28, and 47 of the famous Sahifa Sajjadiyah with a wide semantic range of relationships with the previous and subsequent phrases of the word in complete eloquence and rhetoric. In this study, in order to systematically examine the prayer clauses that contain the word "Growth" and its derivatives, they have been categorized under specific headings, considering the main core and the semantic load hidden in it. The corresponding individual indicators include a) the relationship between correct and strong motivation and the word growth, b) the relationship between following a guide and the word growth, c) the relationship between relying on divine power and the word growth, d) the relationship between choosing the right path and the word growth, e) the relationship between guidance and the word growth, which is mentioned in detail, and f) the relationship of guidance to the right path, trust in God, confession of ignorance, and obedience to God. The social indicators are a) the relationship between divine leaders and the word growth and b) the relationship between informing the ignorant about the rules and the word growth.

Considering the thirteen prayer items mentioned and analyzing the relationships of the words collocated with growth, we can reach indicators that are extremely effective in the elevation and perfection of man. Moreover, the Sahifa is the prayer of a perfect man that has its own style and increases the focus on the goal. In the meantime, monotheism, prophecy, resurrection, justice, imamate and religious branches shine like luminous lanterns. The prayer language of the Imam (pbuh) indicates the living spirit and dynamism of the word and, most importantly, companionship with Him. When these prayers flow into the heart and then onto the tongue, it seems they are repeated and practiced with the guide to become the blueprint of man's life. Therefore, man is not alone on the path. This journey of the entire world towards the flourishing of its hidden talents revolves around the axis of gaining proximity to God.

In the Sahifa Sajjadiyah, there are words that are somehow connected or have a close semantic relationship with the word Growth, and one can approach the main meaning of the words of the Infallible Imam (pbuh) by considering the semantic network, context, and synonyms but in a partial not complete way. No research has been conducted yet on the synonyms of the word Growth in the Sahifa Sajjadiyah, and it seems that the challenge posed by the synonyms of words in the Quran is also true of the words of Imams. Based on the research conducted, it seems that the word that best expresses part of the concept of growth in terms of context is the word "Huda" and its derivatives.

Conclusion

Analyses and studies show that the word Growth and its derivatives in the structure of the prayers evoke the same feeling as the word Guidance, but they are not completely equivalent or synonymous. The understanding of the word Growth seems to be affected by its collocated words and substitutes in the remarks of the infallible Imam (peace be upon him). Therefore, guidance is considered as an example for growth because growth is an abstract idea of perfection in the mind and is not possible to achieve without guidance and a guide. The word Growth and its derivatives are seen in prayers 5, 16, 20, 23, 25, 26, 28, and 47 of the famous Sahifa Sajjadiyah with a wide semantic range and meaningful relationships with the previous and subsequent phrases of the word in complete eloquent and rhetorical manners. In this study, in order to systematically examine the prayer clauses that contain the word Growth and its

derivatives, they are categorized under specific headings, considering the main core and the semantic load hidden in it. The corresponding individual indicators include a) the relationship between correct and strong motivation and the word growth, b) the relationship between following a guide and the word growth, c) the relationship between relying on divine power and the word growth, d) the relationship between choosing the right path and the word growth, e) the relationship between guidance and the word growth, which is mentioned in detail, and f) the relationship of guidance to the right path, trust in God, confession of ignorance, and obedience to God. The social indicators are a) the relationship between divine leaders and the word growth and b) the relationship between informing the ignorant about the rules and the word growth. The translators and commentators of this precious book have further expanded this word in its spiritual dimension. According to the structure of the prayer of Sahifa Sajjadiyah, correct and strong intention, the explanation of a sound heart to receive the goals of religion, skilled guides, moving on the path of goodness and righteousness by following divine guides, guidance from God, accepting the guardianship of divine leaders, the end and good outcome of guidance, searching for and choosing the path of truth and righteousness and persevering in it, and guiding the deviants and the ignorant are all the components of a general plan that ensures human growth. In fact, all the clauses containing the word growth and its derivatives are somehow related to the truth, guides, and those walking on the path of guidance. The principle of guidance, like other existential perfections, is inherently and primarily in the hands of God alone, but the prophets and divine saints, who are the executors of God's will, can guide others too. They are the mediators of grace in creative guidance and legislative guidance. In this case, human society will be guided and grow towards excellence and prosperity. Sahifa Sajjadiyah is a complete human-building and growth-fostering program that first teaches a person the way to communicate with God and then shows him the method of communicating with saints so that he can feel the pleasant taste of worship by rejecting Satan and carnal desires.

مفهوم‌شناسی واژه «رشد» از منظر صحیفه سجادیه

اقدس مهدی‌دخت^۱ | شهربانو مهینی^۲ | سیدحمید شمع ریزی^۳ | محمود کمالی زارچ^۴

۱. دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث، واحد یزد، دانشگاه آزاد اسلامی، یزد، ایران. رایانامه: mahdidokht74@gmail.com

۲. نویسنده مسئول، استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، واحد یزد، دانشگاه آزاد اسلامی، یزد، ایران. رایانامه: mahini@iauyazd.ac.ir

۳. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، واحد یزد، دانشگاه آزاد اسلامی، یزد، ایران. رایانامه: shamerizi@iauyazd.ac.ir

۴. استادیار گروه روانشناسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. رایانامه: mkzpn503@pnu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۳۰</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۴/۲۷</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۱۹</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۷/۰۱</p> <p>کلیدواژه‌ها: صحیفه سجادیه، رشد، هدایت، نیایش، معناشناسی، تحلیل مفهومی.</p>	<p>هدف: از آن‌جا که رشد هدف متعالی حیات انسان است، دستیابی به الگوی اسلامی آن از اهداف خاص جوامع و علوم انسانی-اسلامی است. بررسی مفهوم واژه رشد و مشتقات آن در نیایش‌های صحیفه سجادیه خود بخشی از رهیابی به الگوی اسلامی رشد و تعالی انسان است، از این‌رو، هدف این مقاله پی‌بردن به مؤلفه‌های معنای واژه رشد در این کتاب است.</p> <p>روش پژوهش: در این تحقیق از روش توصیف، تجزیه و تحلیل معنایی واژه رشد و مشتقات آن، به کمک فیش‌های تهیه شده از متن فرازهای دعایی و شروح آنها و نیز شیوه دستیابی به رابطه معناداری واژه‌ها در فقره دعایی از طریق ملازم، مترادف و جانشینی در دستور زبان عربی استفاده شده است.</p> <p>یافته‌ها: در این پژوهش ارتباط معنایی واژه رشد و مشتقات آن به صورت زیر مشخص شده است:</p> <p>الف- شاخص‌های فردی شامل: ۱- ارتباط انگیزه صحیح و قوی با واژه رشد ۲- ارتباط پیروی از راهنما با واژه رشد ۳- ارتباط تکیه بر قدرت الهی با واژه رشد ۴- ارتباط گزینش طریقت برحق با واژه رشد ۵- ارتباط هدایت با واژه رشد که به تفصیل و به ارتباط موارد راهبری به راه حق و توکل به خدا و اعتراف به نادانی و اطاعت خداوند اشاره شده است.</p> <p>ب- شاخص‌های اجتماعی شامل: ۱- ارتباط رهبران الهی با واژه رشد ۲- ارتباط آگاه‌کردن جاهل به احکام با واژه رشد. نتیجه‌گیری: تحلیل و بررسی‌ها نشان می‌دهد که مفهوم واژه «رشد» و مشتقات آن با توجه به شبکه معنایی در ساختار نیایش‌های امام سجاده(ع)، همان مفهوم واژه هدایت را تداعی می‌کند و هم‌ارز با آن است. چنین برداشتی به نظر می‌رسد، بی‌تأثیر از ملازم و جانشین‌های آن در ساختار کلام امام(ع) نباشد و هدایت یکی از مصادیق رشد محسوب می‌گردد. طبق ساختار دعایی صحیفه سجادیه، نیت صحیح و قوی، شرح قلب سلیم برای دریافت اهداف دین، راهنمایان‌کاردان، حرکت در جاده خیر و صلاح به تبعیت از هادیان الهی، هدایت و راهنمایی خداوند، پذیرش ولایت رهبران الهی، همه اجزاء یک طرح کلی خواهند بود که رشد و هدایت انسان را تأمین می‌کنند.</p>

استناد: مهدی‌دخت، اقدس؛ مهینی، شهربانو؛ شمع ریزی، سیدحمید و کمالی زارچ، محمود. (۱۴۰۳). مفهوم‌شناسی واژه «رشد» از منظر صحیفه سجادیه. کتاب قیّم، ۱۴ (۲)، پیاپی: ۳۱، ۲۷۵-۲۹۷.

DOI: <http://doi.org/10.30512/kq.2023.19873.3647>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه میبد.

۱. طرح مسئله

در این عالم، هر شیء و مخلوقی دارای حدّ، ظرفیت و اندازه‌ای است که بنابر آن اندازه، لباس وجود بر تن کرده و رنگی از هستی گرفته است و بنا بر همین ظرفیت و اندازه تقدیرها رقم می‌خورد و آینده او شکل می‌گیرد. در واقع، نقطه آغاز و پایان حداکثری هر کدام از آفریده‌ها معین و مشخص شده است. انسان با توجه به ساختار وجودی متفاوت، به عنوان مخلوقی که شایسته خلیفه الهی گشته، دارای امکان و امتیاز خاصی است که آن گنجایش و بالابردن ظرفیت و اندازه وجودی تا مقام جانشینی خداوند در زمین و به تجلّی درآوردن صفات ذات احدیت است. دیگر مخلوقات چنین قابلیت باعظمتی را ندارند. البته، اگر همین مخلوق نتواند از امکانات موجود، در راستای افزایش حد و حدودها و بالابردن توانایی‌های خود بهره بگیرد، نه تنها تا درجه بهایم سقوط کرده، بلکه ﴿هُم أَصْلُ﴾ (اعراف: ۱۷۹/۷) خواهد شد.

رشد و رَسش، میوه حیات انسان در این جهان است. به عبارتی، رَسش نتیجه متعالی رشد است که باید اتفاق بیفتد تا سیر صعودی سایر پله‌های دستیابی به کمال انسان حاصل گردد و نیز، «اگر انسان از نظر پختگی، آمادگی بروز رفتاری را داشته باشد، آن رفتار ظاهر می‌شود؛ ولی اگر به مرحله معینی نرسیده باشد و آمادگی لازم را نداشته باشد، رفتار خاص ظاهر نمی‌شود و یا آن‌طور که شایسته است، به مرحله بروز نمی‌رسد» (سیف، ۱۳۸۸، ج ۱، ص ۷۹). بنابراین، انسان برای دریافت و کسب بهترین و بالاترین بهره از این عالم و بالأخص ظرفیت‌های وجودی خود، ضروری است که در راه شناخت و ویژگی‌های این عالم، تمام تلاش خود را به کار گرفته و محدودیت‌ها و قوانین آن را شناسایی کرده و در صدد برآید تا از آنها در راه رسیدن به مقصد الهی خود بهره جوید؛ زیرا در این گاهواره مقرر شده است که رشد و تعالی یابد. هر فرد «به مقدار توان خود مرتبه‌ای از کمال را می‌پیماید و مهم، تعیین محور ترقی و مدار تکامل اوست. کمال انسان متاع مادی نیست تا خرید و فروش یا فراهم کردنش از راه‌های مادی، شدنی باشد و آن را هرگز با واحدهای مادی نمی‌توان ارزیابی کرد و اهتدای هر انسان به انجام وظایفی است که یکی از مهم‌ترین آنها، رسالت و راهبری و امر به معروف و نهی از منکر و ارشاد امت است» (جوادی آملی، ۱۴۰۱، ص ۲۹۹). رشد ارزشی از جمله خصوصیات ثانوی است که باید در ابعاد وجودی انسان حاصل گردد و از طرفی، خداوند عالم برای خلق انسان‌ها مقاصد و دورنمایی را در نظر داشته و دارد. انسان نیز باید مقاصد را برای رسیدن به منافع انتخاب کند و منفعت او در صورتی محقق خواهد گردید که در مسیر درست و رشد او باشد. در واقع، نگاه انسان باید هر لحظه دوردست‌ها را رصد کند تا در مقام عمل و انتخاب رشد، منفعت‌های خود را در قالب مقاصد نشانه برود. در نهایت، باید اصل رشدگزینی را مد نظر داشته باشد. این لزوم می‌تواند دید فرد را نسبت به زندگی وسیع‌تر کرده و همه مواردی را که می‌تواند به عنوان مقصد در زندگی و برای دریافت رشد لحاظ شود، مورد توجه او قرار گیرد.

با بررسی‌های انجام شده به نظر می‌رسد، تاکنون از دریچه معناشناسی رشد به این واژه در متن نیایش‌های امام سجاد (ع) نگاه و تحقیقی حاصل نگردیده است. از این‌رو، پیشینه پژوهشی برای این موضوع در صحیفه سجادیه یافت نشد. اگرچه در قرآن کریم کم‌وبیش پیرامون این موضوع تحقیقاتی صورت گرفته است، از جمله؛ پایان‌نامه معناشناسی رشد در قرآن (معنی نجف‌آبادی، ۱۳۹۴)، کتاب معناشناسی رشد (اخوت، ۱۳۹۴)، کتاب فرایندشناسی رشد (اخوت، ۱۳۹۳) و کتاب رشد از منظر قرآن کریم (برزگر نژاد، ۱۳۹۷). همچنین، برخی از ابعاد روان‌شناسی رشد در ساختار وجودی انسان در دعا‌های امام (ع) مورد بررسی قرار گرفته است، از جمله؛ پایان‌نامه عوامل رشد و انحطاط انسان در صحیفه سجادیه (ارژنگ، ۱۳۹۳) و مقاله موانع پیشرفت معنوی از دیدگاه صحیفه سجادیه (انجم‌شعاع، ۱۳۹۸)؛ اما واژه رشد آن‌چنان که مورد بحث و تحقیق شاخه‌های گوناگون علوم می‌باشد، مورد توجه قرار نگرفته است.

این جستار به دنبال دستیابی به مؤلفه‌های معنایی واژه رشد در نیایش‌های امام (ع) با شیوه تحلیل و توصیف آن به کمک زبان معنایی متأثر از ملازم، جانشین و مترادف‌های آن است تا از این رهیافت، زمینه برای رشد و هدایت مد نظر امام (ع) فراهم آید. از طرفی، ما با ساختار نیایشی صحیفه روبرو هستیم که گستره وسیعی از معارف با این ارتباط قلبی-زبانی بیان شده است که دامنه طیف آن به اندازه تمام انسان‌ها، از ابتدا تا انتهای عالم، چه از نظر بُعد زمانی و چه از نظر بُعد مکانی و ابعاد وجودی آنهاست. به همین دلیل، در هر زمینه که در نظر گرفته شود، از یک حداقل تا یک حداکثر وسعت دارد که جایگاه حداکثری آن نیایش‌های انسان کامل است؛ حال آنکه نیایش خود، رشد‌دهنده و تعالی‌بخش است و انسان از این زنجیر ارتباطی، برای عبور از هر مرحله و مرتبه‌ای به آن متوسل می‌شود؛ زیرا یک طرف این ارتباط دوسویه، خدای بی نیاز غنی است که خود، انسانها را به خواش و خواستن از او فراخوانده است: ﴿ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ﴾ (غافر: ۶۰/۴۰). از طرفی، در ورای کلمات دعا، چنان اوجی برای انسان ایجاد می‌شود که خداوند بلندمرتبه، مخاطب او در تمام لحظات خواهد بود. بنابراین سؤال اصلی این پژوهش آن است که مؤلفه‌های معنایی واژه «رشد» در صحیفه سجادیه چیست؟

۲. معناشناسی

حروف زیر مجموعه کلمات هستند و هر دو (حروف و کلمات) جملات را می‌سازند. در واقع گوینده با فن کنار هم چیدن حروف، کلمات و جملات، متنی را ایجاد می‌کند که در پس آن منظور و مقصودی نهفته است و از این مهم‌تر برای انتقال مفاهیم به مخاطب چنین ساختاری را طراحی می‌نماید. لذا توجه به مفهوم کلمات و ارتباط معنایی آنها با یکدیگر، خود شاخه‌ای از دستور زبان را می‌طلبد که تحت عنوان معناشناسی مشهور است. معناشناسی با نگاه تحلیلی و دقیق به متن، شیوه‌ای مفید برای دستیابی به معنای حقیقی کلمه است به طوری که «معناشناسی زبانی، دانش مطالعه علمی معناست که با توصیف پدیده‌های زبانی در چهارچوب یک نظام و با توجه به تمامی عوامل مؤثر در کشف معنای درست، انجام می‌گیرد» (صفوی، ۱۳۸۷، ص ۳۴). در معناشناسی زبانی، «ساخت واژگانی یک زبان به صورت شبکه‌ای از روابط معنایی است که میان یک لفظ و سایر الفاظ مرتبط با آن برقرار می‌باشد» (لاینز، ۱۳۹۱، ص ۱۵۲). «در همه زبان‌ها، شماری از واژگان دارای یک معنای اصلی و دو یا چند معنای نسبی اند. معناشناسی راه دستیابی به معنای نسبی واژه‌هاست» (کروز، ۱۹۷۸، ص ۸۶).

۳. واژه رشد در منابع واژه‌شناسی

در منابع واژه‌شناسی فارسی برای واژه رشد، معانی «نمو، ترقی، بالندگی، به راه راست شدن، از گمراهی به راه آمدن، پایداری و ایستادگی در راه راست» آمده است. «دارای رشد، هادی و دلیر سه معنایی است که در منابع فارسی برای واژه رشید بیان شده است» (عمید، ۱۳۶۳، صص ۶۵۲-۶۵۳) و به معنای «صلاح و رسیدن به حق است» (طریحی، ۱۴۱۵، ج ۲، ص ۷۰۱). «واژه رشد و رشد در زبان عربی از ریشه (ر/ش/د) به معنای هدایت، صلاح، کمال» است (قرشی، ۱۳۶۱، ج ۲، ص ۴۷). برخی واژه‌شناسان، معنای رشد را عنایتی می‌دانند که در پرتوی آن، فرد از توانایی لازم برای پیگیری مصالح خود برخوردار می‌شود و «رشد» را ویژه امور اخروی و «رشد» را مربوط به دنیا و آخرت می‌دانند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص ۳۵۳) و نیز به معنای «هدایت و کمال یافتن آمده است» (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۱، ص ۱۸۰). از دیدگاه ابن فارس، معنای اصلی رشد «ثبات و استحکام است و در برابر ضلالت به کار می‌رود» (ابن فارس، ۱۳۹۹، ج ۱، ص ۴۶۶).

۴. مفهوم‌شناسی اصطلاح رشد

رشد به معنای «وقوع تدریجی حقیقت انسان است (بنا به نظریه صدرایی) و تحقق حیات انسانی برای انسان، عین تکامل و رشد اوست؛ یعنی موجودیت انسان امری معجزا و منفک از رشد او نیست، بلکه رشد و وجود در حقیقت عینی انسان یکی می‌شوند، هرچند در تجزیه تحلیل ذهنی دارای دو معنای متفاوت‌اند» (علم‌الهدی، ۱۳۹۸، ص ۱۳۲). «خروج از یکنواختی و پیدایش تغییر و تنوع در رفتار به کمک انطباق با محیط یا تغییر و تصرف در محیط را می‌توان رشد قلمداد کرد که بر اثر پیدایش توانمندی‌هایی در حوزه فهم واقع و فعل اختیاری پدید می‌آید» (طباطبایی، ۱۳۷۲، ج ۳، ص ۱۶۵). به عبارتی، مهم‌ترین وجه رشدی انسان به «ادراک و آگاهی او مربوط می‌شود که هم علت و هم معلول رشد نفس تلقی می‌شود و این به معنای بی‌اهمیت بودن تغییرات رفتاری نیست. اهمیت رفتار در بازنمایی و حکایت از تغییرات حوزه ادراک و اراده است» (علم‌الهدی، ۱۳۹۸، ص ۲۰۶). واژه رشد در کتب لغت دینی، بیشتر به معنای هدایت، راه راست یافتن، صلاح و خیر و کمال ترجمه شده است. در قرآن کریم نیز این کلمه گاهی در مقابل «غیّ» به معنای گمراه شدن (اعراف: ۱۴۶/۷؛ بقره: ۲۵۶/۲) و گاهی در مقابل کلمه «ضّر» به معنای خسران (انعام: ۱۷/۶؛ حج: ۱۳/۲۲؛ روم: ۳۳/۳۰) و گاهی در مقابل کلمه «شّر» به معنای بدی و ناشایستگی است (بقره: ۲۱۶/۲).

به هر حال، «رشد» واژه‌ای آشنا و دارای گستره معنایی و کاربرد متنوعی است و در کلام امام سجاده (ع) نیز با همین ساختار «زبانی و لغوی» دارای سه حرف اصلی (ر/ش/د) به کار رفته است و نیز، واژه‌های مترادف و هم‌معنای آن به وفور در سخنان گوهریار ایشان به چشم می‌خورد. ناگفته نماند، در «صحیفه سجاده» از نظر تقابل معنایی، کلمه «رَشَاد» در مقابل کلمه «ضَلَال»: «وَقَبْلَ الضَّلَالِ بِالرَّشَادِ» (صحیفه سجاده، دعای ۲۰) و «إرشاد» به همراه «ضال»: «وَأِرْشَادِ الضَّالِّ» (صحیفه سجاده، دعای ۶) آمده است. از طرفی، با توجه به آیاتی که در آنها کلمه رشد یا مشتقات آن به کار رفته است، چنین استنباط می‌شود که رشد از دیدگاه قرآن عبارت از یک نوع قدرت تشخیص مسئولیت‌آفرین و تعهدآور است (رشد فکری): «فَإِنْ آتَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا...» (نساء: ۶/۴).

یافته‌های دانش روان‌شناسی و علوم طبیعی در مقایسه با مطالعات قرآنی در مورد «رشد» با تفاوت‌هایی همراه است. بر اساس مبانی قرآنی، گستره معنایی رشد به جهان مادی و تغییرات فیزیولوژیکی محدود نمی‌شود در حالی که در نظریه‌های روان‌شناسی، هدف واپسین رشد اخلاقی، دستیابی به زندگی مادی بهتر است. از این رو، در این دانش، «رشد» با وصف بهنجار و نابهنجار توصیف می‌شود (مصباح و دیگران، ۱۳۷۴، ص ۹۷). بالطبع، در سایر منابع دینی نیز چنین تمایزی وجود دارد. البته باید دانست ماده «رشد» در اصل بر استقامت در راه دلالت دارد که به نحوی مشتمل بر معنای هدایت شدن به سوی خیر و صلاح است. مصدر این ماده در حالت ثلاثی مجرد، هم به صورت «رُشِدٌ»: «تُعَلِّمَن مِمَّا عَلِمْتَ رُشْدًا» (کهف: ۶۶/۱۸)، «وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ» (ابراهیم: ۵۱/۱۴)، و «رَشَادًا»: «سَبِيلَ الرِّشَادِ» (غافر: ۲۹/۴۰ و ۳۸) آمده که از فعل «رَشَدَ يَرُشِدُ» است: «لَعَلَّهُمْ يَرُشِدُونَ» (بقره: ۱۸۶) و هم به صورت «رَشَدًا»: «فَأُولَئِكَ تَحَرَّوْا رُشْدًا» (جن: ۱۴/۷۲)، «لَا أَمَلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا رُشْدًا» (جن: ۲۱/۷۲) که آن را از فعل «رَشَدَ يَرُشِدُ» دانسته‌اند (فراهدی، ۱۴۰۹، ج ۶، ص ۲۴۲).

در تفاوت بین «رُشِدٌ» و «رَشَدٌ»، بین اهل لغت اختلاف است. «رُشِدٌ» نقطه مقابل «غیّ» و «رَشَدٌ» نقطه مقابل «ضلال» است (ابن فارس، ۱۳۹۹، ج ۱، ص ۴۶۷) و احتمال دارد که «رَشَدٌ» اخص از «رُشِدٌ» باشد به طوری که «رُشِدٌ» درباره امور دنیوی و اخروی؛ اما «رَشَدٌ» تنها در امور اخروی و نیز، به معنای راهیابی و ثبات در حق و در مقابل غی یا گمراهی به کار می‌رود (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص ۳۵۴). «رَشَدٌ» در مورد شخصی کاربرد دارد که راه را پیدا کرده است (فراهدی، ۱۳۸۳، ج ۶، ص ۲۴۲). اگرچه معنای «رشد» به «هدایت» بسیار نزدیک است؛ اما تفاوت ظریفی هم با هم دارند. «ارشاد به چیزی» به معنای «نشان دادن راه به سوی آن چیز» است؛ اما «اهتداء» مهیا کردن امکان و زمینه وصول به آن چیز است (مصطفوی، ۱۳۸۰، ج ۴، ص ۳۱).

واژه «رشد» و کلماتی با این «سه حرف اصلی عربی» در دعا‌های پنجم، شانزدهم، بیستم، بیست و سوم، بیست و پنجم، بیست و ششم، بیست و هشتم و چهل و هفتم صحیفه سجادیه مشهور، در متن نیایش‌های بی‌نظیر امام سجاده (ع) با مفاهیم و گستره معنایی عمیق که رابطه معناداری با عبارت‌های قبلی و بعدی آن واژه دارد، با فصاحت و بلاغت منحصر به فرد به چشم می‌خورد و همچنین در صحیفه سجادیه دوم، بار معنایی هماهنگ با سایر دعا‌های مأثور از معصومین (ع) را داراست. در این پژوهش، برای بررسی نظام‌مند فقره نیایش که واژه «رشد» و مشتقات آن را در بر دارد، با توجه به هسته اصلی و بار معنایی نهفته در آن، تحت عناوین خاص دسته‌بندی شده‌اند:

جدول ۱- عباراتِ دعایی که واژه «رشد» یا مشتقات آن را در بردارد.

شماره دعا	ترجمه	فراز	ردیف
۵	و در پرتو هدایت خویش، ما را به راه حق انداز.	وَاسْلُكْ بِنَا سَبِيلَ الْحَقِّ بِإِرْشَادِكَ	۱
۶	و گمراه را به راه آوریم.	وَإِرْشَادِ الصَّالِّ	۲
۱۶	حال ای معبود من، چه کسی به رستگاری خویش از من نادان‌تر است.	فَمَنْ أَجْهَلُ مِنِّي يَا إِلَهِي بَرُّشَدِهِ؟	۳
۲۰	و مرا نیتی درست ارزانی کن که در آن شک نکنم.	مَتَّعِنِي بِ... نِيَّةٍ رُشِدٍ لَا أَشْكُ فِيهَا	۴
۲۰	و به من توفیق ده که در پی کسی روم که مرا به جاده خیر و صلاح می‌کشد.	وَ وَفَّقَنِي لِ... مُتَابَعِهِ مَنْ أَرشَدَنِي	۵
۲۰	و پیش از آن‌که گمراه شوم، راه راستم بنما.	وَ قَبْلَ الضَّلَالِ بِالرَّشَادِ	۶
۲۰	و نیکی هدایت را به من ارزانی کن.	وَ أَمِنْ حَنِي حُسْنِ الْإِرْشَادِ	۷
۲۰	و من را از راه‌نمایان راه هدایت و پایداری قرار ده.	وَ اجْعَلْنِي مِنْ أَهْلِ السَّدَادِ وَ مِنْ أَدِلَّةِ الرَّشَادِ	۸
۲۳	و قلبم را گنجایش فهم هدف‌های دین خود عنایت کن.	وَ اشرحْ لِمَرَاشِدِ دِينِكَ قَلْبِي	۹
۲۵	من را در تمام امور از کسانی قرار ده که با اطاعت از تو به نیکی و پایداری در راه حق و راستی موفق گشته‌اند.	وَ اجْعَلْنِي فِي جَمِيعِ ذَلِكَ مِنْ... الْمُؤَفَّقِينَ لِلْخَيْرِ وَ الرَّشِدِ وَ الصَّوَابِ بِطَاعَتِكَ	۱۰
۲۶	دوستان ما را توفیق ده که سنت تو را اقامه کنند و راه‌جویانشان را هدایت نمایند.	وَ فَهِّمَهُمْ لِإِقَامَةِ سُنَّتِكَ ... وَ هِدَايَةِ مُسْتَرشِدِهِمْ	۱۱
۲۸	و برگزیدن حق او را به راه صواب می‌کشاند.	وَ أَرشَدَهُ إِلَى طَرِيقِ صَوَابِهِ اخْتِيَارُهُ	۱۲
۴۷	و طریقت تو بر پایه حق استوار است.	وَ أَمْرِكَ رَشْدٌ	۱۳

۱. «مُرشد» از نظر لغوی یعنی بالغ‌شده، هدایت‌شده، به بلوغ عقلی رسیده و «مَرشِد» از نظر لغوی به معنای مقاصد طریق و راه‌های میانه و راست است.

۴-۱. شاخص‌های فردی

۴-۱-۱. ارتباط انگیزه صحیح و قوی با واژه رشد

با توجه به فراز «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ، وَتَعْنِي بِهُدَىٰ صَالِحٍ لَا أَسْتَبْدِلُ بِهِ، وَطَرِيقَةَ حَقِّ لَا أَزِيعَ عَنْهَا، وَنِيَّةَ رُشْدٍ لَا أَشْكُ فِيهَا، وَعَمْرُنِي مَا كَانَ عَمْرِي بِذَلِكَ فِي طَاعَتِكَ...» (صحیفه سجادیه، دعای ۲۰)، داشتن انگیزه برای هر کاری همانند نیرو محرکه‌ای است که در واقع، بدون آن یا کاری انجام نمی‌شود و یا اگر بشود، مطلوب نخواهد بود و در نهایت، نتیجه مورد نظر به صورت کامل و مفید حاصل نمی‌گردد. «در واقع، انگیزه‌ها شامل مجموعه‌ای از نیازهای درک‌شده یا احساس شده‌اند که به نحو خاصی و بر اساس شرایط اشباع (رفع نیاز) منظم شده‌اند و محصول مهم فرآیندهای ادراکی‌اند که به بدن وابسته‌اند. البته، انگیزه علاوه بر نیاز درک‌شده، از حقایق دیگری مثل طبقه‌بندی نیازها یا نسبت آنها با یکدیگر و شرایط اشباع نیازها حکایت می‌کند» (علم الهدی، ۱۳۹۸، ص ۲۹۲). دنیای صادق و صحیح و آزادی زیبا به کام ره‌یافتگانی است که دارای اندیشه و انگیزه‌ای تعدیل شده‌اند. (جوادی آملی، ۱۴۰۱، ص ۶۵). آنچه مهم می‌نماید، با بینش پاک و بی‌آلایش می‌توان مسیر درست را بدون انحراف پیمود. رقیب و ضدِ نیتِ راست، شک و اضطراب است که نه تنها سوق‌دهنده نیست، بلکه متوقف‌کننده است و گاهی عقب‌گرد ایجاد می‌کند. هسته اصلی و زیربنایی هر عمل و رفتار، نیت و اراده است که فرد را مصمم می‌کند تا هنگامی که به هدف مطلوب نرسیده، دست از تلاش و پویایی نکشد. در عبارت دعایی فراز «وَنِيَّةَ رُشْدٍ لَا أَشْكُ فِيهَا» اشاره به انگیزه صحیح شده است. واژه «نیت» در این نیاپیش امام(ع)، به معنای اراده قوی قلبی برای انجام کاری است و شک به معنای مردد بودن برای انجام آن کار. ایشان در این بخش از دعا، از خداوند متعال درخواست می‌کنند که اراده‌ای قوی به ایشان عطا کند تا تردید و اضطرابی برای رسیدن به مقصد نداشته باشند. این درخواست و دو خواسته پیشین فراز قلبی؛ یعنی راضی نشدن به چیزی غیر از هدایت و خارج نشدن از راه حق، در واقع، طلب استقامت بر اعتقادات و اخلاق و اعمال صالح است. این درخواست در برگزیده همه خوبی‌ها و محاسن بوده و امری بسیار دشوار است که کامل‌ترین درجه آن، در توان کسی جز انبیاء و اولیاء و پیشتازان این مسیر نیست.

امام(ع) در آغاز این بخش، چهار گزینه از خداوند درخواست می‌کنند که سه مورد آن با هم کاملاً مرتبط است؛ پس از صلوات بر پیامبر و خاندان گرامی آن حضرت(ع) عرضه می‌دارند که مرا از هدایت شایسته‌ای بهره‌مند ساز، هدایتی که جایگزینی برای آن نداشته باشم، مسیر حقی که از آن منحرف نشوم و نیت صحیحی که در آن شک و تردید به خود راه ندهم. در این عبارت‌ها واژه «لا أَزِيعُ» به کار رفته است. این کلمه از ماده «زَیْعٌ» به معنای انحراف و تمایل از راه مستقیم به چپ و راست است و سپس به هرگونه خطا کردن اطلاق شده است. برای رسیدن به مقصد، سه مؤلفه لازم است: پیدا کردن راه، جاده هموار و صحیح و عزم و نیت قاطع. امام(ع) برای رسیدن به سعادت جاودان و قرب پروردگار و نجات در دنیا و آخرت، این سه چیز را از خدا طلب می‌کنند: ایشان را به راه راست هدایت کند و مسیر را برای ایشان هموار سازد و نیت‌شان را کامل کند.

مضمون همه جمله‌های این فراز، مسئله پایداری در کار و ثبات قدم در روش و درخواست تصمیم قاطع و ادای تکالیف بدون تردید و تزلزل است. یکی از بارزترین نشانه‌های سلطه شیطان بر دل و جان آن است که فرد را در امور خود مردد و دودل می‌کند تا پیوسته امور خود را با دل‌زدگی رها کند و بدین ترتیب، عمر او در پوچی و بی‌خاصیتی بگذرد. شیطان دوست دارد شاهد بربادرفتن سرمایه اصلی انسان (عمر) باشد. از این رو، امام(ع) در این فراز به پیشگاه خدا عرض می‌کنند: خدایا هدایتی به من عطا فرما که بر آن پایداری ورزم و راه حقی که با دودلی و تردید با آن برخورد نکنم، بلکه مقصد عالی و معینی را در نظر گیرم و با تمام تلاش به طرف مقصد و مقصود حرکت کنم؛ حتی اگر لازم باشد که در این راه گرفتاری‌های بسیاری را به جان بخرم و با موانع فراوان به مقابله برخیزم، مدد کن که آنها را یکی پس از دیگری پشت سر گذارم و هیچ‌گاه در عزم خود، کم‌ترین تردیدی به خود راه ندهم و با همت عالی به

سوی مقصد حرکت کنم و نیت صالح من پیوست عمل و فعالیتیم باشد تا مرا به جانب رشد بکشاند و به هیچ چیز جز رسیدن به همان رشد و تکامل نیندیشم. در حدیث آمده است: «مؤمن همانند کوهی است که هیچ تندبادی او را از جای خود حرکت نمی‌دهد و متزلزل نمی‌سازد» (مازندرانی، ۱۳۸۲، ج ۹، ص ۱۸۱).

امام در ادامه همین فراز می‌فرماید: «آن کس که از استحکام و ثبات برخوردار نیست و در طریق هدایت قدم نزنده و پیوسته عمر خود را در دودلی و شک می‌گذراند و آن را در راه رشد و تکامل صرف نمی‌کند، مرگ او از حیاتش برتر است و باید از خدا بخواهد که قبل از پیدایش غضب و خشم الهی دنیا را ترک کند» (صحیفه سجادیه، دعای ۲۰)؛ زیرا در درازی عمر پیوسته به طرف محور منفی‌ها حرکت می‌کند و هر چه بیشتر در دنیا بماند، سقوط خطرناک‌تری در پی خواهد داشت.

۴-۱-۲. ارتباط پیروی از راهنما با واژه رشد

انسان زندگی اجتماعی دارد و هدایت و رشدیافتگی فرد و اجتماع به یکدیگر گره خورده است. امام سجاده (ع) در فرازی از دعای مکارم الاخلاق از خداوند درخواست می‌کنند که در پی کسی روم که مرا به جاده خیر و صلاح می‌کشد: «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ وَ اجْعَلْ لِي يَدًا عَلَيَّ مَنْ ظَلَمَنِي وَ لِسَانًا عَلَيَّ مَنْ خَاصَمَنِي... وَ وَقَّفَنِي لِطَاعَةِ مَنْ سَدَّدَنِي وَ مُتَابَعَةِ مَنْ أَرَشَدَنِي». واژه «أَرَشَدَنِي» ناظر به همین اثرپذیری از راهبری است که خیر و صلاح و قرارگرفتن در آن مسیر را می‌داند. رفتارها چنان کشش و یا دافعه‌ای دارند که بیشتر همین مورد برای فرد یا جامعه، محک شناسایی آنان در نظر گرفته می‌شود. چه بسا رفتار اصولی و درست در عین سادگی، هدایت و رشد فرد و دیگران را به همراه خواهد داشت. در این فراز، امام (ع) دو مطلب بسیار سرنوشت‌ساز را از خداوند طلب می‌کنند که در زندگی هر انسان، نقش بسیار مهم و حساسی را ایفا می‌کند و در اصل یک چیز است؛ ولی امام (ع) با تعبیر زیبایی آن را تفکیک کرده‌اند: «وَ وَقَّفَنِي لِطَاعَةِ مَنْ سَدَّدَنِي وَ مُتَابَعَةِ مَنْ أَرَشَدَنِي»؛ «پروردگارا به من توفیق ده تا کسی را که در صدد استحکام دین، ایمان و اخلاق من است، اطاعت کنم و از کسی که مرا ارشاد و راهنمایی می‌کند، تبعیت نمایم». ایشان توفیق بهره‌مندی از تبعیت خیرخواهان را از خداوند درخواست می‌کنند. چه بسا در تاریخ مشاهده شده است که گروهی از خیرخواهی پیامبران و اولیاء خدا بهره‌ای نگرفته و این محرومیت خسارت‌های جبران‌ناپذیری را در زندگی آنها به وجود آورده است. «هر انسان شدیداً نیازمند است که ناصحان و خیرخواهان واقعی را که در صدر رشد فکری، معنوی و اخلاقی فرد و جامعه هستند، جست‌وجو کند و آنگاه که آنان را یافت، در محضرشان زانوی تعلم به زمین گذارد و از ارشادات و راهنمایی‌های آنها بهره‌مند شود» (حاج علی‌اکبری، ۱۳۹۹، ص ۱۰۶). البته باید در این مسیر، آماده پذیرش سختی و تلخی‌ها بود.

۴-۱-۳. ارتباط تکیه بر قدرت الهی با واژه رشد

زمانی که انسان فقط و فقط خود را می‌بیند، در واقع پشت خود را خالی کرده است؛ اما در دعای ۲۸ صحیفه سجادیه، هسته اصلی خواهش امام (ع)، پناه‌بردن به خداوند است. از سویی، برای ایمان مراحل و درجاتی وجود دارد که این مراتب مترتب بر یکدیگر و یکی پس از دیگری است و در اثر ارتقای انسان به اوج این مراحل، بدانجا می‌رسد که می‌یابد وجود خداوند نسبت به دایره هستی، بسان نقطه‌ای از پرگار است که دایره را پی‌ریزی می‌کند و قوام‌بخش دایره هستی است. حقیقت‌بینان بازوی خلاقیت حق را در کل نظام به خوبی می‌بینند و به این مرحله رسیده‌اند که باید تمام توجه را به علة العلل دایره وجود، منعطف کرد. این مرتبه انقطاع محض است که امام سجاده (ع) از آن یاد کرده‌اند: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَخْلَصْتُ بِانْقِطَاعِي إِلَيْكَ وَ أَقْبَلْتُ بِكُلِّي عَلَيْكَ» (صحیفه سجادیه، دعای ۲۸)، یعنی با همه وجود و جمیع قوای خود، تو را می‌خوانم. از این رو، توجه به غیر را توجه به عجز محض و فقر خالص دیده و چنین نظری را

بی‌خردی و گمراهی برمی‌شمارند. به واقع، این دسته از بندگان مخلص به حبل‌المتین قابل‌اعتمادی دست زده‌اند و برعکس، بی‌خبران و غافلان به سست‌ترین وسیله تکیه زده‌اند چنان‌که خداوند می‌فرماید: ﴿مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعُنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بِئْتًا وَإِنْ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبِئْتُ الْعُنْكَبُوتِ﴾ (عنکبوت: ۲۹/۴۱)؛ داستان کسانی که به جای خدا سرپرستانی گرفته‌اند، مانند داستان عنکبوت است که خانه‌ای (بی‌دیوار، بی‌سقف و بی‌حفاظ) برای خود بنا کرده است و بی‌تردید سست‌ترین خانه‌ها، خانه عنکبوت است).

آنگاه امام(ع) در پی فرازی که در نیایش بالا بدان اشاره شد، می‌فرماید: «فَكَمْ قَد رَأَيْتَ يَا إِلَهِي، مِنْ أَنْاسٍ طَلَبُوا الْعِزَّ بِغَيْرِكَ فَذَلُّوا وَرَامُوا الثَّرَوَةَ مِنْ سِوَاكَ فَافْتَقَرُوا وَحَاوَلُوا الْإِرْتِفَاعَ فَاتَّضَعُوا فَصَحَّ بِمُعَايَنَةِ أَمْثَالِهِمْ حَازِمٌ وَقَفَهُ اعْتِبَارُهُ وَ أَرشَدَهُ إِلَى طَرِيقِ صَوَابِهِ اخْتِيَارُهُ فَأَنْتَ يَا مَوْلَايَ دُونَ مَسْئُولٍ مَوْضِعُ مَسْأَلَتِي، وَدُونَ كُلِّ مَطْلُوبٍ إِلَيْهِ وَلِيٌّ حَاجَتِي» (صحیفه سجادیه، دعای ۲۸). از آثار تکیه بر قدرت غیر الهی، آن است که سقف زندگی استعدادها، خام پیوسته بر دیواره‌های بی‌اساس مثل خواب و خیال پی‌ریزی شده است که گذشته از کوتاهی و محدودیت تنگ و باریک، بسیار سست و در معرض ریزش است و هرگز نمی‌تواند بنایی محکم برای رشد انسانیت باشد و آسایش و آسودگی خاطر او را فراهم کند.

امام سجاد(ع) در ادامه این دعا می‌فرماید: «لَكَ يَا إِلَهِي وَحْدَانِيَّةُ الْعَدَدِ». این کلام امام(ع) در اوج زیبایی ادبی، بزرگترین اصول معارف الهی را در خود دارد. معنای این جمله ناظر به ساختار عدد و علت پدیدآورنده عدد است؛ یعنی عدد به هر مقدار تکرار یابد و به هر مقام و مقدار برسد، همان واحدهای تکرار شده است و بر این اساس، واحد، روح کلی همه اعداد است چنانکه کثرت اعداد هیچ‌گاه موجب کثرت واحد نمی‌گردد. فرموده امام سجاد(ع) تمثیلی است برای بیان یگانگی خداوند که به صورت وحدت غیر عددی است، چنانکه طبق صریح کلام وحی، خداوند شبیه ندارد: ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾ (شوری: ۱۱/۴۲) و نیز می‌فرماید: «تو مالک و صاحب اختیار قدرتی هستی که تمامی موجودات جهان هستی به تو محتاج هستند و همگی روی به سوی تو دارند» (صحیفه سجادیه، دعای ۲۸). در فراز پایانی که گویا ناظر به توحید افعالی است، بسیار زیبا واژه «مَرْحُومٌ» به کار رفته است: «وَ مِنْ سِوَاكَ مَرْحُومٌ فِي عُمْرِهِ» (صحیفه سجادیه، دعای ۲۸)؛ نسیم رحمت و مدد الهی غیبی به‌طور مدام از خزائن غیب بر عموم موجودات باید بدمد تا آنکه در متن هستی قرار بگیرند به‌گونه‌ای که اگر این رحمت یک لحظه از آنها قطع شود، نشانی از هیچ موجودی نخواهد بود. خداوند غنی بالذات است. بنابراین، هم‌نوا با امام(ع) لازم می‌آید که به محضرش عرض شود: «سُبْحَانَكَ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ». یعنی تو وجود مستقلی هستی که دیگران هستی خود را از تو می‌گیرند و تو قیوم هستی و جهان هستی.

۴-۱-۴. ارتباط‌گزینش طریقتِ برحق با رشد

با توجه به این که برای رسیدن به کمال و تعالی انسانی، باید مسیری را پیمود که پیوسته و هر لحظه در جهت دستورات الهی باشد، تنها کسانی موفق به طی مسیر قرب الی‌الله می‌شوند که راه استوار را بپیمایند و از لغزش در امان بمانند. لذا این موضوع توجه صاحب‌نظران را به خود جلب کرده و وجوه و اشتراکات واژه «سبیل» و «صراط» را که در منابع دینی به آن اشاره شده، مورد تجزیه و تحلیل قرار داده‌اند. «صراط به معنای شاهراه و طریق واضح و وسیع است. در واقع، جهت سبیل را مشخص می‌کند و مانند روح در کالبد هر سبیلی است. بنابراین، صراط جهت‌آفرین است و سبیل فعال‌کننده استعداد. با صراط انسان‌ها با حق مرتبط می‌شوند و با سبیل توان‌های خود را در اختیار جبهه حق قرار می‌دهند» (اخوت، ۱۳۹۴، ص ۱۲۲). هم‌چنان که سبیل با سیر ارتباط مستقیم پیدا می‌کند، صراط نیز با جهت ارتباط مستقیم دارد. ارتباط صراط و سبیل و سیر و سیوریت را می‌توان در برخی آیات و روایات مشاهده کرد. در قرآن اتخاذ سبیل با رسول، نمادی برای صراط است. با مراجعه به آیه ﴿وَ يَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ

مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا» (فرقان: ۲۷/۲۵) این امر کاملاً مشهود است. توجه به ساختار زندگی دنیایی و آخرتی را بر اساس منابع دینی ضروری می‌نماید؛ چون قرار است از لابه‌لای این زندگی راه درست را بیماییم و آنگاه در پی آن، زندگی اخروی سعادت‌مند ما نیز تضمین می‌گردد.

در صحیفه سجادیه مشهور در فرازی از دعای عرفه، امام(ع) همین مطالب را تحت عنوان دعا از خداوند می‌طلبند؛ خدایا! راه تو هموار و راهکارهای تو مایه رشد و هدایت است و تو زنده‌ای و همه خلایق به تو نیاز دارند: «سُبْحَانَكَ سَبِيلَكَ جَدِّدٌ وَأَمْرُكَ رَشْدٌ وَأَنْتَ حَيٌّ صَمَدٌ» (صحیفه سجادیه، دعای ۴۷). ساختار دعایی این نیایش با سایر دعاها صحیفه، متفاوت است و واژه «رَشْدٌ» در ادامه فرازی قرار گرفته که با تسبیح خداوند آغاز شده است. دعای عرفه امام سجاد(ع) که طولانی‌ترین دعا در این مجموعه است، در ارائه الگو برای نگاه توحیدی نقش مهمی دارد که هرکس به اندازه سعه وجودی خویش می‌تواند از این خوان گسترده الهی بهره‌مند گردد؛ هرچند خود این دریافت‌ها می‌تواند بستر تعالی و درک بیشتر مؤمن سالک را به ارمغان آورد.

مضمون این فقره دعایی این است که معصوم(ع) تنها معرف صراط مستقیم است؛ زیرا پیدا کردن صراط مستقیم کاری بس مشکل است که جز با نظام و حیانی قابل دسترسی نیست. به علاوه، پیمودن این راه بدون دستگیری رهبران معصوم و نائبان عادل، عامل، زاهد و عابد آن بزرگواران ناممکن است؛ زیرا میان دو نقطه بی‌نهایت، خطوط بسیار قابل ترسیم است و در این میان، خط مستقیم یکی بیش نیست و احتمال پیدا کردن آن خط مستقیم، یک احتمال در بین بی‌نهایت می‌باشد که دسترسی به آن بسیار سخت و دشوار است و انسان از نقطه تولد تا نقطه مرگ بین خط‌های بی‌نهایتی قرار دارد که صراط مستقیم در بین آنها تنها یکی است و بقیه، انحرافی و خطا بوده و هرگز ما را به مقصد صحیح نمی‌رسانند. از این رو، خداوند متعال اولین فردی را که آفرید، پیامبر(ص) بود تا دومین فرد به چاله گمراهی مبتلا نشود و برای سلوک این صراط مستقیم، پیامبران و رهبران بسیار تقدیم نسل بشر کرد و در آیین مقدس اسلام، شخص اول نظام خلقت، محمد مصطفی(ص) و دوازده معصوم(ع) را که نمایان آن حضرت بودند، فرستاد و «استحکام دستگاه تبلیغی آن جناب چنان بود که قرآن کریم اعلان کرد: ﴿إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ * عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَىٰ﴾ (نجم: ۵۳/۴-۵)؛ گفتار او چیزی جز وحی که به او نازل می‌شود نیست. (فرشته) بسیار نیرومند به او تعلیم داده است. و ﴿وَلَوْ نَقُولُ عَلَيْنَا بَعْضُ الْأَقَابِلِ * لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ * ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ﴾ (حاقة: ۶۹/۴۴-۴۶)؛ اگر(او) پاره‌ای از گفته‌ها را به دروغ بر ما می‌بست، ما او را به شدت می‌گرفتیم، سپس رگ قلبش را پاره می‌کردیم. به همین دلیل، امام سجاد(ع) فرمودند: «سُبْحَانَكَ سَبِيلَكَ جَدِّدٌ، وَأَمْرُكَ رَشْدٌ... قَوْلُكَ حُكْمٌ، وَ قَضَاؤُكَ وَإِرَادَتُكَ عَزْمٌ»؛ «یعنی هرچه در نظام ربانی صورت می‌گیرد، هموار، محکم، حتم، ثابت و تخلف‌ناپذیر است» (ممدوحی، ۱۳۹۰، ج ۴، ص ۹۰).

در قبل و بعد از این فراز، الگوسازی برای زندگی انسان مشهود است. امام(ع) دستورالعمل و برنامه برای حرکت مطلوب به سوی تعالی و داشتن حیات طیبه فردی و اجتماعی را مطرح می‌کنند که زیربنای الگوی رشد معنوی خواهد بود. ایشان قبل از بیان نیاز انسان به راهبر و معصوم(ع) که تنها معرف صراط مستقیم است، مشخص می‌کنند که عقول کوتاه‌تر از آن هستند که ذات پروردگار و چگونگی آن را دریابند. هدایت را مختص پروردگار می‌دانند که باید از او افاضه شود. هدایت انسان‌ها کار آسانی نیست، کسی می‌تواند هدایت‌گر باشد که همه ابعاد وجودی انسان را شناخته و از بُعد ملکی و ملکوتی ابعاد روحی و نفسانی او آشنا باشد و همچنین، به حرکت وجودی او در این جهان و ورود به عالم پس از این عالم، آگاهی کامل داشته و او را متناسب با ابعاد وجودی و سفرهای بزرگ بعد از دنیا یاری کند.

۴-۱-۵. ارتباط هدایت با واژه رشد

در نظام اجتماعی انسان‌ها، آسایش بر اساس کل اجتماع و جامعه قابل تصور است؛ گویی هر فرد، پاره‌ای از وجود دیگری است و آسایش در زندگی فردی با نادیده‌گرفتن دیگران، خیالی و غیر قابل تطبیق با خارج است. انسان‌های خردمند هرگز از این نکته غفلت نمی‌کنند، بلکه می‌دانند که آسایش افراد، به زندگی اجتماعی گره خورده است. اگر هر انسانی، جانب همسایه و نزدیکان را نگاه دارد و حریم و احترام آنان را پاس بدارد، بدان معنا که نه تنها آنان را گزند نرساند، بلکه در دفاع و خدمت به آنان آماده باشد، قطعاً چنین برخوردی دوطرفه است و آنگاه که خدمت و احترام، متقابل شد، عالی‌ترین نظام زندگی اجتماعی، محقق می‌شود و هر فردی در مجموعه‌ای آکنده از همدلی و هماهنگی، زندگی خواهد کرد و آرامش روحی به دست خواهد آمد.

امام سجاده (ع) در فراز دوم از دعای بیست و ششم عرضه می‌دارد: «وَهْدَايَةَ مُسْتَرَشِدِهِمْ»؛ «و کسانی را که طالب نصیحت هستند، هدایت کنند». در واقع «مُسْتَرَشِدِهِمْ» به مفهوم «آنها راهجویی می‌خواهند» است. در این بخش از دعا، از خداوند طلب می‌شود که همسایگان و دوستان را برای اقامه سنت و اخذ آداب نیک اسلامی در تعامل با همدیگر موفق بدارد. در اجرای چنین دستورهایی، رفاه نظام اجتماعی و بهتر زیستن را به خوبی در می‌یابیم. مکتب اسلام با این طرح و الگو در سایه تحریک عواطف و رسیدن به فلاح و رستگاری در نزد خداوند، بسیاری از مشکلات را که سایر جوامع در رفع آن عاجزند، به دست خود مردم حل می‌کند. در واقع، جامعه به حسن ادب و پیروی از سنت دعوت شده‌اند. این، سیاست الهی-اسلامی است که افراد را بدین گونه رشد می‌دهد تا در سایه رشد الهی به سامان ایده‌آل برسند.

علاوه بر موارد بالا که به تفصیل به آنها پرداخته شد، موارد دیگری شامل: راهبری به راه حق، توکل به خداوند، اعتراف به نادانی (عدم آگاهی، جهل و غفلت) و اطاعت خداوند با واژه رشد در فقره‌های دعایی ارتباط معنایی ویژه‌ای دارند که پرداختن به آنها از گنجایش این نوشتار خارج است.

۴-۲. شاخص‌های اجتماعی

شاخص‌های اجتماعی در قالب دو بخش «ارتباط رهبران الهی با واژه رشد» و «ارتباط آگاه‌کردن جاهل به احکام با واژه رشد» بیان می‌شود.

۴-۲-۱. ارتباط رهبران الهی با واژه رشد

آن هنگام انسان رشد یافته و هدایت می‌شود که تحت ولایت هدایتگران الهی باشد یا خود در زمره راهبران به صلاح قرار داشته باشد. امام سجاده (ع) همین مطلب را از خداوند درخواست دارند. از این رو، رشد و پیشرفت جامعه اسلامی به دست برگزیدگان الهی است، آنگاه پیروان آنان در جاده شکوفایی به سوی الله قدم برمی‌دارند. فراز مورد نظر «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَتَعْنَى بِالْإِقْتِصَادِ، وَاجْعَلْنِي مِنَ أَهْلِ السَّدَادِ، وَ مِنْ أَدَلَّةِ الرَّشَادِ، وَ مِنْ صَالِحِ الْعِبَادِ، وَارزُقْنِي فَوْزَ الْمَعَادِ وَ سَلَامَةَ الْمِرْصَادِ» (صحیفه سجاده، دعای ۲۰)، بدین معنا است: «خدایا بر محمد و خاندانش درود فرست و مرا از میانه‌روی بهره‌مند فرما و از اهل درستی و استقامت و راهنمایان به خیر و بندگان شایسته‌ات قرار ده و نجات و رستگاری در قیامت و رهیدن از کمینگاه عذاب نصیب کن».

این عبارت از دعای مکارم الاخلاق، بازخوانی آیه ﴿وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَ ذُرِّيَّتِنَا قُرْمًا عَيْنِينَ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا﴾ (فرقان: ۷۴/۲۵) است. مؤمن هوشیار و اهل بصیرت، در میان بندگان خدا کسانی را مشاهده می‌کند که مانند پیامبر اسلام (ص) و خاندان مطهرشان (ع) و اصحاب ایشان، با همت بلند به جایی رسیده‌اند که در راه‌ماندگان قافله هدایت به آنها نگاه

می‌کردند و راه خود را می‌یافتند. حیرت‌زدگان راه غبار آلود زندگی با تماشای سیره سیاسی، اجتماعی، اخلاقی و رفتارهای خانوادگی آنان، مسیر درست را پیدا می‌کردند و به سر منزل مقصود می‌رسیدند. مؤمن حقیقی با امید به فضل و کرم خدا می‌خواهد جزو آن بندگان و ره‌یافتگانی باشد که وجودشان در جامعه منشأ هدایت بندگان خداست: «وَمِنْ أَدِلَّةِ الرَّشَادِ» که نماد پیشوای طالبان نیک‌بختی است.

امام (ع) در فراز قبل از این درخواست، از خداوند بزرگ می‌خواهند که ما را از بندگان قرار ده که رفتار و گفتار و اندیشه‌هایشان مستحکم است و در مسیر زندگی به استواری گام برمی‌دارند: «وَاجْعَلْنِي مِنْ أَهْلِ السَّدَادِ». همچنین در فراز بعد از این طلب، از خداوند طلب می‌کنند که در حلقه بندگان صالح قرار بگیرند: «وَمِنْ صَالِحِ الْعِبَادِ». البته باید دانست، مؤمنی که اهل عمل صالح است با صالح یکی نیست؛ زیرا گروهی با وجود آنکه اعمال بدی دارند؛ اما بدی همه زوایای زندگیشان را فرا نگرفته است و آمیخته با اعمال بد، اعمال صالح نیز دارند (توبه: ۱۰۲/۹).

گروهی که از این دسته رتبه بالاتری دارند، صالحانی هستند که خیر و صلاح و شایستگی‌ها، سراسر حیاتشان را پوشانده است. اینان مؤمنان تراز اول هستند. پس ارتباط معنایی بین «أَهْلِ السَّدَادِ، أَدِلَّةُ الرَّشَادِ وَ صَالِحِ الْعِبَادِ» بیانگر این است که وقتی فرد رفتارش محکم بود، در جامعه منشأ ره‌یافتگان شده و در طبقه صالحان قرار می‌گیرد. در ادامه نیایش امام (ع)، رزق و روزی که از این فیض نصیب انسان می‌شود، «فَوْزَ الْمَعَادِ وَ سَلَامَةَ الْمِرْصَادِ» خواهد بود. ملاک خوشبختی انسان، رستگاری در قیامت و محروم نشدن از نگاه مهربانانه خداوند در روز محشر است.

۴-۲-۲. ارتباط آگاه‌کردن جاهل به احکام با واژه رشد

ایجاد امنیت معنوی در جامعه اسلامی نشان از این دارد که آیین مقدس اسلام در مدیریت خود از سیاستی پویا حمایت می‌کند که این مهم باید در چنین جامعه‌ای برقرار و حفظ شود و از هر نوع شکاف و ناهماهنگی پیشگیری گردد و اختلاف طبقاتی را به‌طور طبیعی برچیده، بدون آنکه کم‌ترین تصرفی که طبیعت انسان‌ها آن را نمی‌پذیرد و برخلاف فطرت است، انجام دهد. به همین جهت، در نیایش ششم صحیفه سجادیه، امام (ع) از خداوند توفیق ارشاد گمراهان را می‌خواهند؛ یعنی راهبران به نصیحت و پند و اندرز تنها، اکتفا نکنند؛ بلکه آنان را رشد دهند، ناتوانان را کمک کنند و گرفتاران را نجات دهند. دلیل بی‌حاصل ماندن جامعه‌ها و مرگ معنوی و سیاسی آنها وجود ناهنجاری‌هایی مانند گمراهی، جهل و فقر در امور مالی است.

در فراز «وَالْأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ، وَالنَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ، وَ حَيَاةِ الْإِسْلَامِ، وَ انْتِقَاصِ الْبَاطِلِ وَ إِذْلَالِهِ، وَ نُصْرَةَ الْحَقِّ وَ إِعْزَارِهِ، وَ إِرْشَادِ الضَّالِّ، وَ مُعَاوَنَةِ الضَّعِيفِ، وَ إِدْرَاكِ اللَّهِيْفِ». امام (ع) عرضه می‌دارند: «خداوند! به من توفیق ده که گمراهان را هدایت و راهنمایی کنم». در عبارت دعایی «وَ إِرْشَادِ الضَّالِّ» با توجه به مفهوم شناسی کلمه «ارشاد»، این واژه از ماده «رشد» به معنای هدایت یافتن و رسیدن به مقصد و «ارشاد» به معنای هدایت‌کردن و به مقصد رساندن است و «ضال» به معنای انسان گمراه است که مفهوم وسیعی دارد و همه گمراهان عقیدتی، عملی و اخلاقی را شامل می‌شود.

این تقاضا اشاره به این است که افراد باایمان نباید در مقابل گمراهان خاموش بنشینند، بلکه وظیفه دارند آنها را به راه راست هدایت کنند، خواه از طریق اقامه دلیل و برهان باشد یا نصیحت و پند و اندرز یا در صورت امکان، کمک‌های مالی. باید توجه داشت که ارشاد با امر به معروف و نهی از منکر تفاوت دارد و حتی در همین فراز نیز، این دو مورد جداگانه درخواست شده است. امر به معروف و نهی از منکر مربوط به مواردی است که افراد، معروف و منکر را شناخته و آگاهانه ترک معروف می‌کنند و یا سراغ منکر می‌روند؛ اما ارشاد مربوط به مواردی است که شخصی معروف و منکر را نمی‌شناسد و از مسیر حق منحرف و گمراه شده است که باید او را هدایت کرد.

به تعبیری، «امر به معروف و نهی از منکر در مورد کسی است که حکم را می‌داند، ولی آگاهانه به سراغ موضوع می‌رود؛ ولی ارشاد جاهل در مورد جهل به احکام است که باید آن را به آنها ارشاد کرد» (مکارم شیرازی، ۱۳۹۷، ج ۲، ص ۴۵۰). از این رو، پادشاه‌های عظیمی برای چنین آموزشی از طرف خداوند قرار داده شده است: ﴿وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا﴾ (مائده: ۳۲/۵). در واقع، معصومین (ع) مردم را به سمت مدینه فاضله می‌خوانند و با دستور دعا هدایت می‌کنند و اینجاست که در فراز بعد، رشد روزافزون و واقعی برای انسان طلب می‌گردد که باید هر روز انسان از دیروزش بهتر باشد، بلکه لحظات زندگی او پیوسته رشد کند: «وَ خَيْرَ وَقْتٍ ظَلَلْنَا فِيهِ».

۵. معناشناسی واژه «رشد» بر اساس کلمات هم‌نشین (ملازم)

در نظام معناشناسی، ابتدا فهم معنای یک واژه باید بنا بر معنای اساسی و یا وضعی شکل گیرد. آنگاه، در تکمیل حوزه معنایی آن واژه باید به ارتباط آن با سایر واژگان توجه کرد. می‌توان گفت «در نظم زبان، واژگان پیش از ورود به درون نظام نشانه‌ای، معنای اصلی داشته و کاربست آن در محور هم‌نشینی، معانی نسبی و یا سیمای دومی را با واژه حمل می‌نماید. این امر حوزه‌های معنایی جدید و حواشی تازه‌ای برای واژگان به وجود می‌آورد» (قائم‌نیا، ۱۳۹۳، ص ۲۲۶). روابط هم‌نشینی در حوزه‌های مختلفی مانند هم‌معنایی واژگان، کانون‌های کاربردی واژه و تقابل معنایی قابل بررسی است. به همین دلیل، در یک متن ما با فقراتی روبرو هستیم که بین آنها انسجام و پیوستگی خاصی موجود است و در واقع، متن وضعیت بالفعل زبان است و نظامی از ذخیره زبانی در یک ساختار ظهور و بروز کرده است. «هم‌نشینی دو واژه در یک بافتار، گویای این نکته نیز هست که واژگان یک ساختمان تک لایه‌ای نیستند؛ بلکه شامل تعدادی از واژگان فرعی می‌شوند که در عرض یکدیگر قرار می‌گیرند» (ایزوتسو، ۱۳۹۳، ص ۱۱).

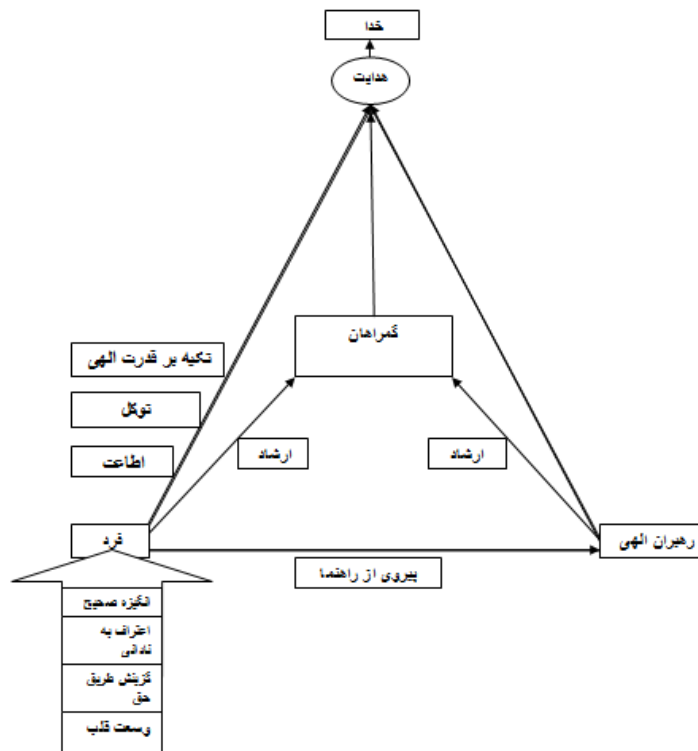
با توجه به سیزده فقره نیایشی اشاره شده و تحلیل روابط ملازم‌ها با واژه رشد، می‌توان به شاخص‌هایی دست یافت که در تعالی و کمال انسان فوق‌العاده اثربخش هستند. به عبارتی، گم‌شده‌ای است که گویی بیشتر صاحب‌نظران در پی یافتن آن هستند. از طرفی، صحیفه، نیایش انسان کامل است که سبک خاص خود را می‌طلبد، نیایشی که هدفمند و باعث افزایش تمرکز بر روی هدف می‌شود. در این میان، توحید، نبوت، معاد، عدل و امامت و فروعات دینی همانند فانوس‌های نورانی می‌درخشند. زبان دعایی امام (ع) حاکی از روح زنده و پویایی کلام و از همه مهمتر، همراهی با اوست. وقتی این نیایش‌ها بر دل و سپس، بر زبان جاری می‌شود، گویا همراه رهنما تکرار و تمرین می‌شود تا نقشه زندگی انسان گردد. بنابراین، انسان در طی طریق تنها نیست. این سیر کل عالم به سوی شکوفایی و بارور شدن استعدادهای نهفته آن حول محور الله و قرب اوست.

جدول ۲- هم‌نشین‌های واژه رشد و مشتقات آن

ردیف	فراز	هم‌نشین‌ها	شبکه معنایی
۱	«وَإِرْشَادِ الصَّالِّ»	«إِرْشَاد»، «صَّالِّ»	با توجه به اینکه تقابل معنایی در میان واژه‌هایی است که دارای مفاهیم متضادند (سعید، ۲۰۰۴، ص ۶۶)؛ پس نقطه مقابل رشد، گمراهی است. باید تلاش جامعه اسلامی این باشد که گمراهان را به راه راست آورد.
۲	«وَ نِيَّةٌ رُشِدٍ لَا أَشْكُ فِيهَا»	«نِيَّة»، «رُشِد»	این ملازمت نشانه تأثیر اراده و انگیزه درست در فرآیند رشد است.
۳	«وَ مُتَابَعَةٍ مِّنْ أَرْشَدَنِي»	«مُتَابَعَةٌ»، «مِّنْ أَرْشَدَنِي»	با پیروی از کسانی که انسان‌ها را به جاده خیر و صلاح می‌کشند، می‌توان به فرایند صحیح رشد درست یافت.
۴	«وَ قَبْلَ الضَّلَالِ بِالرَّشَادِ»	«رَشَاد»، «ضَّلَال»	با تقابل معنایی که بین رشاد و ضلال قرار دارد، باید تلاش کرد تا قبل از انحراف، راه راست را شناخت و برگزید. آنگاه، آن را پیمود.
۵	«وَ أَمْنِحْنِي حُسْنَ الْإِرْشَادِ»	«الْإِرْشَاد»، «حُسْنَ»	رشد و هم‌ارز آن هدایت، از الطاف و نعمت‌های الهی است که باید آن را از او طلب کرد. در واقع، سطح تقاضای نیایش‌گر را بالاتر می‌برد و به او می‌آموزد که می‌توان از خدا خواست قبل از آنکه گمراه شود، وسیله و نیکی هدایت را به او ارزانی دارد (حاج‌علی اکبری، ۱۳۹۹، ص ۱۹۹). جمله «وَ أَمْنِحْنِي حُسْنَ الْإِرْشَادِ» می‌تواند اشاره به این باشد که خدایا! مرا به بهترین صورت هدایت فرما؛ زیرا گاهی هدایت با مشقت‌های زیادی همراه است و گاهی به آسانی صورت می‌گیرد. امام (ع) از خدا بهترین صورت هدایت را طلب می‌کنند و یا اشاره به این مفهوم باشد که خداوند! به من توفیق ده که به نیکوترین وجهی گمراهان را هدایت کنم و از طریق امر به معروف و نهی از منکر جلو زشتی‌ها و بدی‌ها را بگیرم. جمع هر دو معنا نیز در این عبارت کوتاه مانعی ندارد (مکارم شیرازی، ۱۴۰۰، ج ۴، ص ۱۵۰).
۶	«وَاجْعَلْنِي مِنْ أَهْلِ السَّدَادِ وَ مِنْ أَدِلَّةِ الرَّشَادِ»	«رَشَاد»، «أَدِلَّة»	امام (ع) از خدا می‌خواهند که ایشان را از کسانی قرار دهد که محکم در مسیر حق گام برمی‌دارند و شاید اشاره به آیه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ قُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا» (احزاب: ۳۳)

<p>۷۰) باشد و در واقع، اشاره به استقامت و ایستادگی از نظر عقیده و عمل و گفتار است. امام(ع) عرضه می‌دارند: مرا از اهل صواب و اصلاح و از راهنمایان راه هدایت قرار ده. انسان نه تنها باید خودش در مسیر صحیح گام بردارد، بلکه سعی کند دیگران را نیز به راه راست هدایت نماید. نجات خویشان از غرق شدن ضروری است، اما کافی نیست؛ بلکه باید نجات غریق برای دیگران بود (مکارم شیرازی، ۱۴۰۰، ص ۱۳۸). به عبارتی، این جمله از دعای بیستم بازخوانی آیه ﴿وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا﴾ (فرقان: ۷۴/۲۵) است. مؤمن هوشیار و اهل بصیرت با امید به فضل الهی می‌خواهد جزء آن ره‌یافتگانی باشد که وجودشان در جامعه منشأ هدایت بندگان خدا و همانند مشعلی بر بلندای حیات برای پاکان و در راه‌ماندگان قافله هدایت است (حاج‌علی اکبری، ۱۳۹۹، ص ۱۸۴).</p>			
<p>قلب سلیم مأوای خوبی‌های نامتناهی است. باید از خداوند درخواست کرد که وسعت قلب را برای اهداف دین (مراشد) او گسترده نماید.</p>	<p>«لِمَرَّاشِدٍ»، «وَاشْرَحَ»</p>	<p>«وَ اَشْرَحَ لِمَرَّاشِدٍ دِينَكَ قَلْبِي»</p>	<p>۷</p>
<p>زیربنای رشد (راه صواب)، برگزیدن راه حق است.</p>	<p>«أَرشَدَهُ»، «إِلَى طَرِيقِ صَوَابِهِ»</p>	<p>«وَ أَرشَدَهُ إِلَى طَرِيقِ صَوَابِهِ اخْتِيَارُهُ»</p>	<p>۸</p>
<p>راه الهی بر پایه حق است. معنای عبارت این است: راه تورا می‌است که هر کس بپیماید، نلغزد. این تعبیر خود، استعاره محسوس برای معقول است نظیر آنکه فرمود: ﴿اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ (فاتحه: ۶ / ۱). واژه «أمر» به معنای «شأن» و طریقه است. راغب می‌گوید: واژه‌ای عام است که همه افعال و اقوال را در بر می‌گیرد و از این ماده است این‌که فرمود: ﴿وَ مَا أَمْرٌ فَرَعُونَ بِرَشِيدٍ﴾ (هود: ۹۷ / ۱۱). واژه «رشد»، «رشد» و «رشاد» به معنای هدایت، بر راه درست بودن و حق و صواب است. بدین ترتیب، معنای عبارت این است: راه و روش و قول و فعل تو همه هدایت، راه‌یافتگی، حق و صواب است. ممکن است که مقصود از «أمر» در اینجا حکم خداوند باشد که به افعال مکلفان تعلق می‌گیرد. این روشن است که حکم او به</p>	<p>«رَشَدٌ»، «أَمْرٌ»</p>	<p>«وَ أَمْرٌكَ رَشَدٌ»</p>	<p>۹</p>

<p>آنچه بندگان را بدان مکلف ساخته، مایه هدایت آنان به رستگاری و راه نمودن آنان به زمینه‌های سعادت است (صابری، ۱۴۰۱، ص ۴۵۲). «وَأَمْرٌكَ رَشَدٌ» بدین معناست که «هرچه در نظام ربانی صورت می‌گیرد، هموار، محکم، حتم، ثابت و تخلّف‌ناپذیر است» (ممدوحی، ۱۳۹۰، ج ۴، ص ۹۰).</p>			
<p>استفهام انکاری این فراز با توجه به شبکه معنایی در ارتباط با کلمات بعدی آن نشان از این است که هیچ کس از من (انسان) نادان‌تر و غافل‌تر و دورتر از اصلاح خویشتن نیست و دور شدن در مسیر اصلاح خویشتن این است که انسان به جای اینکه نعمت‌های خداوند را در مسیر اطاعت او - که موجب سعادت است - صرف کند، آن‌ها را در طریق معصیت به کار گیرد. چنین فردی جزء گمراه‌ترین انسان‌هاست.</p>	<p>«بُرُشْدِهِ»، «أَجْهَلٌ»</p>	<p>«فَمَنْ أَجْهَلُ مِنِّي يَا إِلَهِي، بُرُشْدِهِ؟»</p>	<p>۱۰</p>
<p>رشد (پایداری در راه حق) برای موفقان در اطاعت خداوند بوده و از این رو، اطاعت از او مقدمه رشد است.</p>	<p>«الرُّشْد»، «بِطَاعَتِكَ»</p>	<p>«وَالْمُؤَقِّقِينَ لِلْخَيْرِ وَالرُّشْدِ وَالصَّوَابِ بِطَاعَتِكَ»</p>	<p>۱۱</p>
<p>طالبان خیر توسط راهبران الهی هدایت شده و در مسیر رشد قرار خواهند گرفت.</p>	<p>«مُسْتَرَشِدِهِمْ»، «هدایه»</p>	<p>«وَهِدَايَةِ مُسْتَرَشِدِهِمْ»</p>	<p>۱۲</p>
<p>هرکس هدایت خداوند را پذیرا باشد، بر راه حق گام بر می‌دارد.</p>	<p>«بِإِشَادِكَ»، «سَبِيلَ الْحَقِّ»</p>	<p>«وَأَسْلُكُ بِنَا سَبِيلَ الْحَقِّ بِإِشَادِكَ»</p>	<p>۱۳</p>

۱- نمودار شبکه معنایی واژه رشد با ملازم‌های آن

۶. معناشناسی واژه «رشد» براساس واژه‌های مترادف

روابط مفهومی از مهم‌ترین مباحثی است که واژگان واحد زبان در آن وارد می‌شوند. «در اصل، طرح این روابط، توصیفی از عملکرد زبانی زبان می‌باشد که بر دو محور هم‌نشینی (افقی) و جانشینی (عمودی) استوار است» (چندلر، ۱۳۷۸، ۱۲۷). در رابطه جانشینی، مفسر در پی کشف تشابه واژه مورد نظر با واژه‌های دیگر در متن است. ترادف نسبی، عینی‌ترین مصداق رابطه جانشینی است (سعید، ۲۰۰۴، ص ۶۶). در صحیفه سجادیه واژگان متعددی به چشم می‌خورد که از نظر مفهوم و ساختار معنایی همان مفهوم رشد را تداعی می‌کنند و همه این واژه‌ها نشانگر همه‌جانبه بودن رشد و سوق انسان به کمال نهایی است. قابل توجه اینکه در اصطلاح، «کمال انسان، نوعی افزایش کمی یا کیفی و یا شکوفایی و بیشتر شدن بهره وجودی است» (مصباح یزدی، ۱۳۹۴، ج ۲، ص ۴۶) که از طریق مقایسه حالتی از انسان که یک مرتبه وجودی را پیدا کرده است با وضع قبلی که آن مرتبه را نداشته، به دست می‌آید و با به فعلیت رسیدن استعدادی، انسان دارای چیزی می‌شود که قبلاً دارای آن نبوده است.

در صحیفه سجادیه الفاظی وجود دارد که به نحوی با واژه رشد پیوند یا رابطه نزدیک معنایی دارند و می‌توان با توجه به شبکه معنایی و سیاق و ترادف (آن هم به نحو جزئی نه تام) به مفهوم اصلی کلام معصوم (ع) نزدیک شد. در مورد ترادف واژه «رشد» در صحیفه سجادیه تحقیقی صورت نگرفته و به نظر می‌رسد، همان چالش حاکم بر ترادف واژه‌ها در قرآن، برای کلام حضرات ائمه معصومین (ع) نیز مطرح باشد و عدم ترادف کامل بر وجود آن ارجحیت دارد. از طرفی، با تحقیقات انجام شده به نظر می‌رسد، واژه‌ای که از نظر مصداقی بیشتر بیانگر بخشی از مفهوم رشد می‌باشد، واژه «هدی» و مشتقات آن است. با توجه به دامنه معنایی رشد که عام است، شاید بتوان گفت، «هدی» ترادفی جزئی با واژه «رشد» دارد؛ زیرا در ترجمه‌ها و شرح‌ها، صاحب‌نظران، این واژه را در مفهومی

مرتبط با هدایت و ابزار آن، مسیر، هادیان و طالبان آن ارائه نموده‌اند؛ همانند واژه «عقل» در قرآن که یکی از مؤلفه‌های گستره معنایی آن هدایت است (صادقی، ۱۳۹۵، ص ۲۳). بنابراین، «رشد» و «هدی» از نظر مفهوم، دو معنای مختلف دارند و گاهی یکی از آن‌ها به عنایت خاصی بر دیگری منطبق می‌شود (طباطبائی، ۱۳۶۴، ج ۲، ۴۸۲). در اینجا نیز همانند اشتراک معنوی، لفظ برای معنای جامعی وضع می‌شود که آن معنا، دارای مصداق‌های مختلف است (فائز، ۱۳۹۸، ص ۲۲۷) و یکی از مصداق آن مقصود اصلی گوینده است. از این رو، به نظر می‌رسد واژه رشد اشتراک معنوی با واژه هدایت دارد، البته نه به صورت تام بلکه در القاء بخشی از مفاهیم نقش یکسانی دارند.

نتیجه‌گیری

تحلیل و بررسی‌ها، نشان می‌دهد که مفهوم واژه «رشد» و مشتقات آن با توجه به شبکه معنایی، در ساختار نیایش‌های در برگرفته آن، همان مفهوم واژه هدایت را تداعی می‌کند و هم‌ارز و هم‌فوق (مترادف) با آن است که چنین برداشتی به نظر می‌رسد، بی‌تأثیر از ملازم و جانشین‌های آن در کلام امام معصوم (ع) نباشد. رشد بیشتر نیل به کمال را در ذهن انتزاع می‌سازد و بدون هدایت و هادی امکان‌پذیر نیست. بنابراین، مترجمان و شارحان صحیفه سجادیه، این واژه را بیشتر در بعد معنوی آن بسط داده‌اند. طبق ساختار دعایی صحیفه سجادیه، نیت صحیح و قوی، شرح قلب سلیم برای دریافت اهداف دین، راهنمایانِ کاردان، حرکت در جاده خیر و صلاح به تبعیت از هادیان الهی، هدایت و راهنمایی خداوند، پذیرش ولایت رهبران الهی، عاقبت و سرانجام نیک هدایت، جستجو و گزینش راه حق و صواب و پایداری در آن و هدایت منحرفان و جاهلان، همه اجزاء یک طرح کلی خواهند بود که رشد و هدایت انسان را تأمین می‌کنند. در واقع، تمام فقرات دارای واژه رشد و مشتقات آن به گونه‌ای به طریق منطبق بر حق و راهنمایان و ره‌پویان این مسیر مرتبط است. اصل هدایت مانند دیگر کمالات وجودی، بالذات و بالاصاله، فقط در اختیار خداوند است؛ ولی انبیاء و اولیای الهی که مجریان مشیت خدایند، بالتبع می‌توانند دیگران را هدایت کنند؛ هم از نظر ولایت، واسطه فیض در هدایت تکوینی گردند و هم از لحاظ رسالت، واسطه فیض در هدایت تشریحی شوند. در این صورت، جامعه انسانی به سمت تعالی و شکوفایی، هدایت و رشد خواهد یافت. صحیفه سجادیه یک برنامه کامل انسان‌ساز و رشددهنده است که ابتدا راه اُنس با خدا را به انسانی می‌آموزد و سپس، روش ارتباط با اولیای الهی را به او نشان می‌دهد تا طعم دلنشین عبادت را با پس‌زدن شیطان و هواهای نفسانی حس کند.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم (۱۳۸۶). مهدی الهی قمشه‌ای (مترجم)، آرمان پارینه چاپ.
- نهج البلاغه (۱۳۷۹). تدوین شریف رضی، محمد بن حسین (گردآورنده)، محمد دشتی (مترجم)، مشهور.
- صحیفه سجادیة (۱۳۸۵). محمدمهدی رضایی (مترجم)، جمال.
- انجم‌شعاع، علی. (۱۳۹۸). موانع پیشرفت معنوی از دیدگاه صحیفه سجادیة. دانش‌ها و آموزه‌های قرآن و حدیث، ۲ (۴)، پیاپی: ۷، ۱۱۷-۱۴۴.
- برزگر نژاد، طیبہ. (۱۳۹۷). رشد از منظر قرآن کریم. شاملو.
- اچسون، جین. (۱۳۷۶). زبان‌شناسی همگانی. حسین وثوقی (مترجم)، علوی.
- اخوت، احمدرضا. (۱۳۹۳). فرآیندشناسی رشد. قرآن و اهل بیت نبوت (ع).
- اخوت، احمدرضا. (۱۳۹۴). معناشناسی رشد. قرآن و اهل بیت نبوت (ع).
- ارژنگ، علی‌رضا. (۱۳۹۳). عوامل رشد و انحطاط انسان در صحیفه سجادیة. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، حوزه علمیه خراسان.
- ایزوتسو، توشی‌هیکو. (۱۳۹۳). خدا و انسان در قرآن. احمد آرام (مترجم)، شرکت سهامی انتشار.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۴۰۱). تفسیر موضوعی قرآن کریم: هدایت در قرآن. علی عباسیان (محقق)، اسراء.
- چندلر، دانیل. (۱۳۷۸). مبانی نشانه‌شناسی. مهدی پارسا (مترجم)، سوره مهر.
- حاج علی‌اکبری، محمدا. (۱۳۹۹). تمنای کمال. معارف.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲). المفردات فی غریب القرآن. دارالعلم-الدار الشامیة.
- سعید، جان آی. (۲۰۰۴). معناشناسی. جنگل.
- سیف، سوسن، کدیور پروین، کریمی نوری رضا، حسین لطف‌آبادی. (۱۳۸۸). روان‌شناسی رشد (۱). سمت.
- صابری، حسین. (۱۳۹۷-۱۴۰۱). بوستان سالکان در شرح صحیفه سرور ساجدان (ع). بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- صادقی، افلاطون. (۱۳۹۵). حوزه معنایی واژه عقل در قرآن. کتاب‌قیم، (۱)۶، پیاپی: ۱۴، ۷-۲۶.
- صفوی، کورش. (۱۳۸۷). درآمدی بر معناشناسی. فرهنگ معاصر.
- طباطبائی، محمدحسین. (۱۳۶۴). تفسیر المیزان. محمدتقی مصباح یزدی (مترجم)، دارالکتب الاسلامیة.
- طریحی، فخرالدین. (۱۹۸۵). مجمع البحرین. الهلال.
- علم‌الهدی، جمیلہ. (۱۳۹۸). نظریه اسلامی رشد انسان. دانشگاه شهید بهشتی.
- فانر، قاسم. (۱۳۹۸). نقش مشترک معنوی در ترجمه صحیح قرآن کریم. کتاب‌قیم، (۱)۹، پیاپی: ۲۰، ۲۲۳-۲۵۰.
- فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۱۴). ترتیب کتاب‌العین. مؤسسة النشر الاسلامی.
- قائم‌نیا، علیرضا. (۱۳۹۳). بیولوژی نص (نشانه‌شناسی و تفسیر قرآن). علمی.
- قرشی بنایی، علی‌اکبر. (۱۴۱۲). قاموس قرآن. دارالکتب الاسلامیة.
- کروز، آلن و کرافت، ویلیام. (۱۳۹۸). زبان‌شناسی شناختی. جهان‌شاه میرزابیگی (مترجم)، آگاه.
- لاینز، جان. (۱۳۹۱). درآمدی بر معناشناسی زبان. کورش صفوی (مترجم)، علمی.
- مازندرانی، ملا صالح. (۱۳۸۲). برگزیده اصول و روضه کافی. المکتبۃ الاسلامیة.
- مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۳۹۶). بدرود بهار: شرح دعای وداع ماه رمضان از صحیفه سجادیة. مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۳۹۱). صهباي حضور: شرح دعای چهل و چهارم صحیفه سجادیة. مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- مصطفوی تبریزی، حسن. (۱۴۱۷). التحقیق فی کلمات القرآن الکریم. مؤسسه‌الصادق للطباعة و النشر.
- معینی نجف‌آبادی، مریم. (۱۳۹۴). معناشناسی در رشد. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خوارزمی.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۹۷). عرفان اسلامی: شرحی جامع بر صحیفه سجادیة. جلد دوم و سوم. امام‌علی‌بن‌ابی‌طالب (ع).
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۴۰۰). عرفان اسلامی: شرحی جامع بر صحیفه سجادیة. جلد چهارم. امام‌علی‌بن‌ابی‌طالب (ع).
- ممدوحی کرمانشاهی، حسن. (۱۳۹۰). شهود و شناخت: ترجمه و شرح صحیفه سجادیة. بوستان کتاب.

References

- The Holy Quran*. (2007). Translated by Mehdi Elahi Qomshahi. Arman Parineh Publications.
- Nahj al-Balagha*. (2000). Sharif Razi, (compiled by Mohammad bin Hussein and translated by Mohammad Dashti). Mashhoor.
- Sahifa Sajjadiyah*. (2006). Translated by Mohammad Mehdi Rezaei. Jamal.
- Acheson, Jane. (2007). *General Linguistics*, (translated by Hossein Voshooqi). Alavi.
- Alam al-Huda, Jamila. (2019). *Islamic Theory of Human Development*. Shahid Beheshti University.
- Anjum Shuaa, Ali. (2019). Obstacles to Spiritual Progress from the Perspective of Sahifa Sajjadiyah. *Knowledge and Teachings of the Quran and Hadith*, 2 (7), 117-144.
- Arzhang, Ali Reza. (2014). Factors of growth and decline of man in the Sahifa Sajjadiyah. Master's thesis, Khorasan Seminary.
- Barzegar Nejad, Tayyiba. (2018). *Growth from the Perspective of the Holy Quran*. Shamloo.
- Chandler, Daniel. (1999). *Fundamentals of semiotics*, (translated by Mehdi Parsa). Surah Mehr.
- Cruz, Alan & Craft, William. (2019). *Cognitive Linguistics*, (translated by Jahanshah Mirzabeigi). Aghah.
- Fayez, Qasim. (2019). The common spiritual role in the correct translation of the Holy Quran. *Kitab al-Qayyim*, 9(20), 223-250.
- Haj Ali Akbari, Mohammad Javad. (2019). *The desire for perfection*. Education.
- Izutsu, Toshihiko. (2014). *God and Man in the Quran*, (translated by Ahmad Aram). Publishing Company.
- Javadi Amoli, Abdullah. (1981). *Thematic interpretation of the Holy Quran: Guidance in the Quran*, (edited by b6 Ali Abbasian). Israa.
- Khaleqian, Fazlullah. (2019). *Encyclopedia of Sahifa Sajjadiyah*. Madrasa.
- Lyons, John. (2012). *Introduction to the Semantics of Language*, (translated by Kourosh Safavi). Elmi.
- Makarem Shirazi, Nasser. (2018). *Islamic Mysticism: A Comprehensive Commentary on the Sahifa Sajjadiyah* (Volume 2 and 3). Imam Ali ibn Abi Talib.
- Makarem Shirazi, Nasser. (2021). *Islamic Mysticism: A Comprehensive Commentary on the Sahifa Sajjadiyah* (Volume 4). Imam Ali ibn Abi Talib.
- Mamdohi Kermanshahi, Hassan. (2011). *Intuition and Knowledge: Translation and Explanation of Sahifa Sajjadiyah*. Bustan Kitab.
- Mazandarani, Mulla Saleh. (2003). *Selected Principles and the Kafi Rada*. Al-Muktab al-Islamiyya.
- Misbah Yazdi, Mohammad Taqi. (2012). *Companions of Presence: Explanation of the Forty-Fourth Prayer from the Sahifa Sajjadiyah*. Imam Khomeini Educational and Research Institute (RA).
- Misbah Yazdi, Mohammad Taqi. (2017). *Farewell spring: Explanation of the Farewell Prayer for the Month of Ramadan from the Sahifa Sajjadiyah*. Imam Khomeini Educational and Research Institute (RA).
- Moini Najafabadi, Maryam. (2015). Semantics in Development. Master's thesis, Department of Quran and Hadith Sciences, Faculty of Literature and Humanities, Kharazmi University.
- Mostafavi Tabrizi, Hassan. (1996). *Investigation of the Words of the Holy Quran*. Al-Sadiq Printing and Publishing Foundation.
- Ohkawat, Ahmad Reza. (2014). *The process of growth*. The Quran and the Prophet's Household (PBUT).
- Ohkawat, Ahmad Reza. (2015). *The semantics of growth*. The Quran and the Prophet's Household (PBUT).
- Qorashi-Bonabi, Ali Akbar. (1991). *Quran Dictionary*. Dar al-Kutb al-Islamiyya.
- Raghib Isfahani, Hossein bin Muhammad. (1992). *Al-Mufradat fi Gharib al-Quran*. Dar al-Ilm -al-Dar al-Shamiyah.
- Saberi, Hossein. (2018-2021). *The Garden of the Seekers in the Explanation of Sahifa Sajjadiyah*. Islamic Research Foundation.
- Sadeghi, Aflatoun. (2016). The semantic domain of the word "Aql" in the Quran. *Kitab -Qayyim*, 6(14), 7-26.
- Saeed, John I. (2004). *Semantics*. Forest.
- Safavi, Kourosh. (2008). *An Introduction to Semantics*. Contemporary Culture.
- Sajjadi Jezi, Seyyed Ahmad. (2017). *Comprehensive Dictionary of Sahifa Sajjadiyah*. Computer Research Center of the Seminary.
- Seif, Susan and Others. (2009). *Developmental Psychology* (1). Samt.
- Tabatabaei, Mohammad-Hossein. (1985). *Al-Mizan Interpretation*, (translated by Mohammad Taqi Misbah Yazdi). Dar al-Kutb al-Islamiyyah.
- Turaihi, Fakhr al-Din. (1985). *Majma' al-Bahrain*. Al-Hilal.